

Yoksulluk ve Genç Kuşakların Toplumsal Hareketlilik Olanakları: İstanbul ve Gaziantep Örnekleri

Dr. Neriman AÇIKALIN*

Poverty and The Social Mobility Chances Of Youth Generations: A Case Study in İstanbul and Gaziantep

Abstract:

The most important effects of poverty is using children as labor force, and the most negative effect of using children in labor force over the long term is the fact that poverty occurring as a vicious circle becomes a starting point of the reproduction of the poverty for future generations. In Turkey, especially structural adjustment policies administered after 1980's have created an effect that hastens this process, and named as *new urban poor* in the world literature, and that brings a total *flexibility* in determining work conditions, wages and social rights. This process not only prevents the chances of upright social mobility of young generation, but also quite strengthens the probabilities of experiencing a downright social mobility of young generations who will become unqualified labor force and poors of the future. In order to analyze the effects of structural adjustment program on the social mobility possibilities of young generations, a field study aiming to collect data about the problems and social mobility possibilities of young generations together with a survey containing 31 child and youngster ages between 6 and 24 and 200 household was conducted in Gaziantep and İstanbul. In this study survey, depth interview and focus group techniques are used and various topics such as the occupations of the individuals living in each household, their work conditions, immigration patterns, consumption structures, household relations, the opportunities of youngsters to get economical and social possibilities and their hopes and anticipations for the future were covered.

Key words: poverty, children in labor, social mobility, structural adjustment policies, İstanbul, Gaziantep.

* Mersin Üniversitesi, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji bölümü

Giriş:

Çalışan çocuk olgusu, sokakta çalışan çocuktan sanayi işçiliğine, mevsimlik tarım işçiliğinden fuhuş pazarına kadar geniş bir yelpazede önemli bir sorun olarak her zaman kendini göstermiştir. Ancak, günümüz toplumlarında bir taraftan çocuk işçiliğini önlemeye yönelik projelere ağırlık verilirken, diğer taraftan her alanda çocuk işçiliğinin gizli ya da açık bir şekilde artması, sorunun kaynağının doğru belirlenebilmesi, yasaların uygulanması sırasında karşılaşılan güçlükler ya da bazı politikaları uygulamak uğruna sorunun kaynağının göz ardı edilmesi gibi sorunları karşımıza çıkarmaktadır.

Özellikle 1960'larda kentlere göç eden kuşak, 1980'lerde yaşanan göçten farklı olarak, kente gelip gecekondusunu yapmış, kentsel işgücü pazarında düzenli bir iş bulabilmiş, bir anlamda göreli olarak, *işçi aristokrasisi*'ni (Llyod, 1984, Gillie ve diğerleri, 1987) oluşturmuştur. Ancak, genç kuşaklar ne kendi evlerinin sahibi ne de düzenli, güvenceli bir iş sahibi olabilecekleri bir kentsel işgücü pazarında bulunmakta, ne de yukarıya doğru toplumsal hareketliliğin en önemli ölçütü olan eğitim olanaklarından yararlanabilmektedirler. Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi 1980 sonrası uygulanan yapısal uyum politikalarının getirdiği işgücü pazarındaki esnekleşme ve düzensizleşmedir. Sosyal güvenceden ve pazarlık gücünden yoksun, gününbirlik işlerde çalışmak zorunda kalan işgücünün artmasının getirdiği en önemli sonuç, bu kuşağın çocuklarının eğitimlerini çok erken yaşlarda bırakmak zorunda kalarak eve gelir getirme zorunluluğu taşımaları, eğitimden beklentilerinin gittikçe düşmesi, çalışma koşulları ne olursa olsun çalışmaya hazır bir kentsel işgücünün ortaya çıkmış olması ve bu sürecin genç kuşaklar için aşağıya doğru bir toplumsal hareketlilik anlamı taşımasıdır. Diğer bir deyişle, 1980'lerle birlikte kente göç edenler ve onların devamı olan genç kuşaklar, önceki kuşaklara göre yoksulluğu daha şiddetli yaşamak zorunda kalmaktadırlar. Bu sürecin en önemli etkilerinden biri ise, aileler tarafından çocuğun ekonomik yararının (Kağıtçıbaşı, 1982) ön plana çıkarılması ve buna bağlı olarak zaten var olan çocuk işçiliğinde meydana gelen artış olmaktadır.

Bu çalışmada çocuk çalıştırılmasının çocuklar üzerindeki etkileri dört ana başlık altında ele alınacaktır. İlk olarak, çocukların örgün eğitim olanaklarından yararlanamamasının kısa ve uzun vadede getirdiği sonuçlar üzerinde durulacak bu bağlamda fırsat eşitliği, toplumsal dışlanma, meritokrasi gibi kavramlar çerçevesinde konuya açıklık getirilmeye çalışılacaktır. İkinci olarak, işin kendisinden kaynaklanan nedenlerle zarara, en basit anlatımıyla istismara uğrayan ve bunun izlerini yaşam boyu taşımak zorunda kalan çocukların çalışma koşulları, bunun yol açtığı fiziksel ve duygusal yıkımlar üzerinde durulacaktır. Bir diğer alt başlığı ise, çalışmanın çocuğun kişilik ve sosyal gelişim sürecine etkileri oluşturacaktır. Son olarak, yine oldukça önemli bir konu olan yasalar ve yasaların uygulanmasından doğan güçlüklerin çalışan çocuklar üzerine olumsuz etkileri üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda, çocuk çalıştırılmasının etkileri analiz

edilmeden önce, özellikle 1980'lerle birlikte uygulamaya konulan ve yoksulluğun artmasında ve daha şiddetli yaşanmasında önemli bir rol oynayan yapısal uyum politikalarının çalışanlar üzerinde yarattığı etkiler ele alınacaktır.

1980'lerle Birlikte Kentsel İşgücü Pazarında Meydana Gelen Değişiklikler:

Özellikle 1980'lerle birlikte, neoliberal ekonomi politikalarının uygulanmaya konulmasıyla, sosyal devlet anlayışı ve ekonomide devlet korumacılığı hızla aşınmaya başlamış, uluslararası rekabetin getirdiği koşullar tüm ülkelerde işgücü pazarında ciddi dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Neoliberal ekonomi politikaların işgücü pazarına en önemli etkileri özelleştirmeler, kayıt dışı işgücünün artması, taşeronlaşma, esnek ve yarı-zamanlı çalışma, diğer bir deyişle geçici işçi statüsünde çalışanların oranındaki artış, iş güvencesinin azalması ya da ortadan kalkması ve bunlara bağlı olarak ücretlerde gözlenen düşmeler, çalışanların örgütlenme olanaklarının önemli ölçüde ellerinden alınması, çalışma koşullarının işçilerin sağlığı, sosyal hakları gözetilmeden tek güç olarak kalan işveren tarafından keyfi olarak belirlenmesi gibi özelliklerle kendini göstermeye başlamıştır. Castells ve Henderson bu yeni dönemi, taşeronlaşma, üretimin merkezilikten çıkması yoluyla informal sektörden büyük şirketlere değer aktarımı yoluyla işgücü sömürüsünün artışı olarak adlandırmışlardır (Castells and Henderson, 1987: 2). Bu süreç, geçici statüye aktarılan işgücünün, işveren tarafından sadece *yedek işgücü deposu* olarak kullanılmasını değil, aynı zamanda *grev kırıcı bir güç* halini alarak, düzenli ve tam zamanlı işgücünün, geçici statüye aktarılması tehdidiyle, pazarlık güçlerini de kıran bir etki yaratmıştır (Bromley and Gerry, 1979: 9). Bunlara ek olarak, işgücünde meydana gelen bu parçalanma işçi sınıfı açısından sınıf bilincinin oluşup gelişmesinde önemli bir engel olarak da ortaya çıkmaktadır (Roberts, 1978).

1980'lerde meydana gelen bu ekonomik dönüşümün diğer bir boyutu ise, uluslararası ilişkiler açısından getirdiği yeni uluslararası işbölümü olmuştur. Bu yeni uluslararası işbölümünün gelişimiyle birlikte, her gün daha fazla şirketin işgücünün ucuz, bol ve iyi disipline edildiği yerlerde üretim alanları oluşturdukları görülmektedir (Frobel et. al. 1987: 20-21). İşgücü pazarında meydana gelen bu esnekleşme ve düzensizleşme tüm dünyada etkili olmakla birlikte özellikle geri kalmış ülkelerde ve bu ülkelerdeki düşük nitelikli ve niteliksiz işgücü üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu dönüşüm Castells'e göre kişilerin görel olarak düzenli ve sürekli bir işe ulaşabilme olanaklarından dışlanmaları ya da diğer bir deyişle, çalışma haklarından mahrum bırakılmaları anlamına gelmektedir (Castells, 2000).

Araştırma Yöntemi:

Bu araştırma kapsamında, 2001 yılında, her kentten 100'er hane olmak üzere, İstanbul ve Gaziantep illerinde toplam 200 haneyi içeren anket,

derinlemesine görüşmeler ve odak grup teknikleri kullanılarak, hanede yaşayanların meslekleri, yaptıkları işler, çalışma koşulları, göç örüntüleri, tüketim kalıpları, aile içi ilişkiler, kadının ve çocuğun konumu, toplumsal ilişki özellikleri hakkında veriler toplanmıştır. Yaşanan ekonomik ve sosyal dönüşüme koşut olarak, özellikle 1980 meydana gelen ve küreselleşmenin bir sonucu olarak tüm dünya ülkelerini derinden etkileyen, işgücü piyasalarında meydana gelen değişiklikler ve bu değişikliklerin işgücü üzerinde yarattığı etkilerin göz önüne koyulabilmesi amacıyla, bu dönüşümden en çok etkilenen çalışan niteliksiz işgücü üzerinden örneklem seçilmiştir. Ayrıca, bu çalışma kapsamında, 6-24 yaş arası, çocuk ve genç işçi tanımı kapsamındaki, 31 çocuk ve genç ile anket ve derinlemesine görüşmeler yapılarak, bu gençlerin ekonomik ve sosyal olanaklarından yararlanma fırsatları incelenmiş ve toplumsal hareketlilik olanakları üzerine veri elde edilmiştir.

Alan Araştırması Yapılan Kentlerin Belirlenme Ölçütleri:

Araştırma yapılacak illerin belirlenmesinde, Devlet Planlama Teşkilatı'nın yapmış olduğu "İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması" araştırması temel alınmıştır. Buna göre, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerini ölçmek üzere, 10 alt kategori içinde 58 değişken kullanılmıştır. Bu 10 kategoriyi, demografik, istihdam, eğitim, sağlık, sanayi, tarım, inşaat, mali, altyapı ve diğer refah göstergeleri başlıkları oluşturmaktadır. Bu araştırmaya göre, sosyo-ekonomik yönden en gelişmiş illerin Marmara ve Ege, en geri kalmış illerin ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunduğu belirlenmiştir (DPT, 1996). "Kent yoksulluğu" kavramının çözümlenmesi açısından, en gelişmiş ve en geri kalmış bölge kentlerinin, kendi içinde, en gelişmiş iki kentinde yoksulluğun nasıl yaşandığına ilişkin karşılaştırmalı bir çözümleme yapılabilmesi amacıyla İstanbul ve Gaziantep kentleri seçilmiştir.

Örneklem seçiminden önce Ankara'da toplam beş ayrı semtte pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Buna göre, örneklem, özellikle 1980 sonrası uygulamaya konulan "Yapısal Uyum Programı"nın çalışma yaşamına getirdiği, düzensizleşme, taşeronlaşma, esnek çalışma biçimlerinin etkilerini görebilmek amacıyla, taşeron şirketlerde gününbirlik düzensiz işlerde, çoğu zaman sigortasız çalışan gruptan seçilmiştir. Örneklem belirlenmesinde, Llyod'un "kent yoksulu" kavramsallaştırması temel alınmıştır. (Lloyd, v.d. 1984) Buna göre, kent yoksulları, hane reislerinin ve üyelerinin eğitim düzeylerinin düşük olduğu, buldukları kentin dezavantajları bölgelerinde yaşadıkları, kiracı oldukları, geçici ve düzensiz işlerde çalıştıkları ve kente göç yoluyla gelmiş olmaları özellikleriyle kavramsallaştırılmaktadır. Kent yoksulluğu kavramının oluşturulmasında ele alınan bu özellikler, yoksulluk konusunda yapılmış diğer çalışmaların bulgularıyla da örtüşmektedir. Dünya Bankası Raporu'nun yoksulluk kriterleri arasında aldığı iki önemli özellik, hane reisinin yaptığı iş ve eğitim düzeyi olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Bu çalışmaya göre, yoksulluğun en şiddetli biçimde okur-yazar olmayan hane reislerinin bulunduğu hanelerde yaşanmaktadır. Aynı çalışmaya göre, yoksulluk riskini en fazla taşıyan haneler sezonluk ya da geçici işçi statüsünde çalışan hane reislerinin bulunduğu hanelerden oluşmaktadır (World Bank Report, 2000 : IX) Kent yoksulluğu kavramsallaştırmasında, ev sahipliği kriteri ise, Agnew'in belirttiği gibi, sadece toplumsal statü ve kişisel özgürlük alanı olarak değil, fakat bir değişim değeri ve gelecek için güvence sağlaması açısından da önem taşımaktadır (Agnew, 1981). Ayrıca, M. Güvenç ve O. Işık 'ın da belirttikleri gibi ev sahipliği aynı zamanda hane gelirini etkileyerek, hanenin yapacağı harcamaları ve tüketim örüntülerini de değiştirmektedir (Güvenç & Işık, 1996 : 42).

Kentlerin belirlenmesinden sonra, her iki kentte araştırmanın yürütüleceği semtlerin belirlenmesinde farklı stratejiler izlenmiştir. İstanbul'da yürütülecek çalışma için, Güvenç ve Işık tarafından İstanbul'un toplumsal coğrafyasının özelliklerine ilişkin bulguların değerlendirildiği bir çalışmadan yararlanılmıştır. Bu çalışmaya göre, İstanbul'un ilçeleri, işgücünün statüsü ve ev sahipliği ölçütlerine göre 16 gruba ayrılmıştır. Örneklemin belirlenmesinde, çalışmada en dezavantajlı "D4" olarak tanımlanan grupta yer alan ilçeler dikkate alınmıştır. "D4" grubunda yer alan beş ilçe ve bu ilçelerde yer alan mahalleler yerinde gözlem, muhtarlarla yapılan görüşmeler ve pilot çalışmalar sonucu araştırma amacına en uygun olan ilçedeki mahallelerin belirlenmesiyle sonuçlanmıştır (Güvenç & Işık, 1996 : 40). Buna göre, İstanbul için, Gazi Osman Paşa belediyesinde yer alan mahallelerde alan araştırmasının yürütülmesine karar verilmiştir.

Gaziantep'de yürütülecek alan araştırmasında, bu tür ilçelerin gruplandırıldığı bir çalışma bulunamadığı gibi, Gaziantep Büyük Şehir Belediyesi ya da iki merkez belediye olan Şehit Kamil ve Şahin Bey belediyelerinde ilçelerin sosyo-ekonomik göstergelerinin yer aldığı çalışmalar bulunamamıştır. Büyük şehir belediyesinden sadece kentin geneline yönelik harita ve araştırmanın amacına yönelik olmayan bazı tarihi ve turistik yerleri tanıtan dökümanlar elde edilebilmiştir. Mahallelerin belirlenmesinden önce, her iki belediye sınırları içinde yer alan mahallelerde gözlemler yapılmış, muhtarlarla görüşülmüş, ayrıca, Güney Doğu Anadolu Projesi'nde görev yapan bir uzmandan kent hakkında ve araştırmanın amacına uygun mahallelerin belirlenebilmesi amacıyla bilgi alınmıştır. Bu süreçten sonra, Gaziantep'de yürütülecek alan araştırması için Şahin Bey Belediyesi sınırlarında yer alan mahallelerden örneklem grubu seçilmiştir.

Örneklemin Demografik ve Toplumsal Profili:

Kent yoksulluğu kavramını tanımlamaya yönelik olarak yapılan alan araştırması çerçevesinde, hane bazında uygulanan anket çalışmasında, görüşmecilere toplam yüzden fazla soru yöneltilmiştir. Tüm verileri bu çalışmada değerlendirmek, konu bütünlüğünü dağıtabileceği gibi, makalenin sınırlarının

aşmak anlamına da gelmektedir. Bu nedenlerle, örneklemin demografik ve toplumsal profili, sadece bu çalışmanın ana konusu etrafında yer alan sınırlar içinde ele alınacaktır.

Kent yoksullarının demografik ve sosyal profillerini belirlemeye yönelik verilerin en önemlilerinden biri olan yaş faktörünü ele aldığımızda, araştırma bulgularına göre, her iki kentte hane reislerinin %61'i, eşlerinin ise Gaziantep'te %65, İstanbul'da ise %57'si olmak üzere 21-32 yaş arasında yer almaktadır. Kent yoksulluğu açısından önem taşıyan diğer bir gösterge olarak eğitim olanaklarına ulaşılabilirlik kriterine baktığımızda, kent yoksullarının sadece hane reisleri ve eşleri değil fakat aynı zamanda gelecek kuşaklara miras bırakılacak yoksulluk olgusu açısından hanelerdeki genç kuşaklar arasında da oldukça düşük bir eğitim düzeyi göze çarpmaktadır. Buna göre, İstanbul'da hane reislerinin %17'si okuma-yazma bilmezken, %52'sini ilkokul mezunları oluşturmakta, Gaziantep'te ise bu oranlar çok daha düşük düzeylere inmekte ve %28 hane reisinin okur-yazar olmadığı, %45'inin ise ilkokul mezunu olduğu görülmektedir. Kadınlar için ise, eğitim olanaklarından yararlanabilmek fırsatları daha da düşmekte ve İstanbul'da yaşayan örneklemin %48'nin okuma-yazma bilmedikleri, %36'sının ise ilkokul mezunu oldukları görülmektedir. Kadınların dezavantajlı konumları Gaziantep'te katlanarak karşımıza çıkmakta ve kadınların %64'ünün okuma-yazma bilmedikleri, %25'nin ise ilkokul mezunu oldukları görülmektedir.

Örneklemin demografik özellikleri sosyolojik açıdan en yalın haliyle iki açıdan önem taşımaktadır. Bunlardan birisi, eğitim olanaklarına ulaşılabilirlikle yoksulluk arasındaki ilişkidir. Buna göre kent yoksullarını, genç kuşak, eğitimsiz ve niteliksiz kişiler oluşturmaktadır. Bir diğeri ise, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin göstergesi olarak, kadınların erkeklerden daha dezavantajlı konumda olduklarıdır. Ayrıca, kentler bazında konuyu ele aldığımızda, İstanbul'da görel olarak tutunabilmiş kent yoksullarının Gaziantep'te yaşayan kent yoksullarına göre, eğitim düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulgu, örneklemin göç örüntüleri de göz önüne alındığında, iki kentte yaşanan görel yoksulluk olgusu konusunda ipuçları vermektedir. Örneklemin göç örüntülerine baktığımızda, kente göç kararında, İstanbul'a ya da Gaziantep'e gitmek konusunda, hanelerin görel yoksulluk düzeylerinin, akrabalık ya da hemşehricilik ilişkilerinin önemli rol oynadığını göstermektedir. Göç çizgisi, memleketten hedeflenen kente göç etmiş ve yerleşmiş olmak gibi tek hatlı bir trafik izlememektedir. Hane reislerinin önemli bir kısmı haneleriyle birlikte göç sürecine katılmadan önce, babaları, ağabeyleri ya da hemşehrileriyle birlikte çocuk yaşlarından itibaren sezonluk, inşaat işçiliği ya da seyyar satıcılık gibi işlerde çalışmak üzere kentle bağlantı kurmaya başlamışlardır. Bu oran İstanbul'da yaşayan kent yoksulları için %29, Gaziantep için ise %42'dir. Bulgulara göre, hane reisleri arasında ilk işe başlama yaşı, %53 ile 6-12 yaş aralığı, %47 ile ise 13-17 yaş aralığını göstermektedir. Bunun yanında, yoksullar için, çalışma olanaklarını elde edebilmek için kentle

kurulan bağ, göç örüntülerini de yakından etkilemektedir. Aileleriyle ya da tek başlarına yaşadıkları bu göç hareketlerinden sonra buldukları kente yerleşmeye karar vermek, yoksulların ayakta kalmak için ortaya koydukları stratejileri de göstermek bakımından önem taşımaktadır. Buraya ayrıca belirtmek gerekir ki, aileyle birlikte göç etmekten oldukça farklı olan mevsimlik işler için kente gelip bekar odalarında yaşamaya çalışmak yoksulluğun yaşandığı farklı bir boyut olarak ayrıca bir çalışma konusu olacak kadar önemlidir.

Çalışmanın bulgularına göre, yoksullar arasında, İstanbul göç kararında en cazip kent olma konumundadır. Gaziantep'te yaşayan kent yoksullarının önemli bir kısmı ya İstanbul'da tutunabilme çabalarının başarısız olması sonucu memleketlerine en yakın ve en gelişmiş kenti tercih nedeniyle buraya yerleşme kararı almışlar ya da İstanbul'a göçün maddi maliyetlerini karşılayacak güçte olmadıklarından buldukları kentte yaşamaya karar vermişlerdir. Bu anlamda, yakın ilişki bağları olsun, eğitim ya da mesleki niteliklerinden dolayı olsun Gaziantep'te yerleşmiş kent yoksulları İstanbul'da olanlara göre yoksulluğu daha şiddetli yaşamaktadırlar. Buna ek olarak, yoksulluğun şiddetli ne zaman göç edildiğiyle de ilişkili bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Gecekondu arsalarından rant elde edildiği eski göçmenlere göre yeni kentli yoksullar, yoksulluğu daha şiddetli yaşamaktadırlar. Buna göre, İstanbul'a göç edenlerin %28'i, Gaziantep'e göç edenlerin ise %41'i 1991-2000 yılları arasında göç edenlerden oluşmaktadır.

Yoksulların, demografik ve toplumsal profillerinin çizilmesi, aynı zamanda yoksulluğun nedenlerine ilişkin bulguların elde edilmesi ve değerlendirilmesinde de önem taşımaktadır. Buna göre, yoksulluğun, kentsel istihdam olanaklarına ulaşabilecek niteliklere sahip olamamış, eğitim düzeyleri son derece düşük, görece kente yeni göç etmiş hanelerde daha yaygın olduğu görülmektedir. Buna ek olarak, eğitim olanaklarına ulaşabilirlik konusunda genç kuşakların dezavantajlı durumu, yoksulluğun bir miras olarak kuşaklararası taşındığını da göstermektedir.

Çalışan Çocukların Toplumsal Hareketlilik Olanakları ve Eğitim Fırsatları:

Sosyolojik anlamda, en yalın tanımıyla toplumsal hareketlilik, kişi ya da grupların ekonomik, sosyal ve politik pozisyonlarındaki önemli değişiklikleri ifade eder (Parkin, 1973, Miller, 1975, Goldthorpe1987, Crompton, 1993). Bu çalışma için ise toplumsal hareketliliğin üzerinde durulması gereken önemi, genç kuşakların toplumsal hareketlilik dinamiklerini ele alırken, bu sürecin ana-babalarının toplumsal statülerine ne kadar bağımlı kaldığı üzerine olacaktır. Diğer bir deyişle, toplumsal hareketliliğin, fırsat eşitliği ve toplumsal adalet kavramlarını da ilgilendiren yönü, kişilerin toplumsal hareketlilik şanslarının ve toplumsal pozisyonlarının ailelerinden getirdikleri sosyal ya da ekonomik mirasa bağımlı olmaktan çok adil ve rasyonel kurallar çerçevesindeki bir yarış sonucu belirlenip

belirlenmediğidir. Young, kişilerin toplumsal pozisyonları elde etmelerinde, adam kayırma, rüşvet ya da doğuştan getirilen ayrıcalıklar yerine zeka ve çalışmaktan, emek sarfetmekten ortaya çıkan yetenek üzerinde durur ve yeterliliği (meritokrasi) bu şekilde tanımlar (Young, 1994: xiii). Bu anlamda, günümüz modern toplumlarında toplumsal hareketlilik şansını belirleyen en önemli etken kişilerin eğitim düzeyi olmaktadır. Eğitim, kişilerin belirli bilgi, yetenek ve donanım kazanması, kişisel kapasitelerini geliştirmesi ve bu sürecin sonucu olarak verimli ve üretken bir birey olarak topluma katkı sağlamasını amaçlar. Diğer bir deyişle, kişilerin mesleki pozisyonları ve toplumsal statülerini belirlemede yeterlilik ilkesi dahilinde kişilerin bilgi, beceri ve yetenekleri ön plana çıkar. Ancak, tam da bu çalışma açısından önemli nokta, kişilerin bilgi, beceri ve yeteneklerini geliştirme süreçleri, yani, eğitim olanaklarına ulaşabilme koşullarının önemli eşitsizlikler gösterdiği yerde, bu olanaklara ulaşamayanlar için yukarıya doğru toplumsal hareketlilik şansından söz etmenin oldukça güç olduğudur. Buna bir de aile ve çevre koşullarının dezavantajlı sosyo-kültürel mirası eklendiğinde, kişilerin yeteneklerini geliştirmeleri bir tarafa, varolan yeteneklerinin farkına varma, bilgi ve beceri edinme şansları bile azalmaktadır. Turner'a göre, şartlarda eşitliğin olmadığı ya da diğer ifade ile, şartlarda eşitsizliğin en aza indirilemediği bir toplumda fırsat eşitliğinin anlamlı bir içeriğe sahip olması beklenemez. Toplumda ailelerin çocuklarına devrettikleri dezavantajlar ya da eşitsizlikler kişilerin yarışa başlama noktalarını önemli ölçüde değiştirdiği gibi, yarış sırasındaki engelleri de değiştirmektedir (Turner, 1997). Joseph, bu sosyolojik olguyu *kısr döngü* olarak adlandırmakta ve ailenin çocuğa sunduğu ekonomik olanaklardan, eğitim düzeyine, çocuğun yetiştiği sosyal çevreden, başarı için yetersiz motivasyona ve varolan koşullar olduğu gibi kabullenildiği kaderci bir kişilik gelişimine kadar, yoksulluğun yeniden üretiminde fırsat eşitliğini çok önemli bir etken olarak vurgulamaktadır (Alcock, 1997). Kişilerin toplumsal hareketlilik şansını elde edebilmelerinde karşılına çıkan tüm bu engeller toplumsal adalet kavramını ortaya çıkarmaktadır. Toplumsal adalet kavramı, kişilerin ya da ailelerinin sosyal statüsü, mesleği, geliri, etnik kökeni, dini inancı ya da benzeri sosyal, ekonomik ve kültürel mirası ne olursa olsun, toplumdaki hak ve yararların ulaşılabilirliğinde eşit şansa sahip olmalarını ifade eder. Bu bağlamda, kişilerin elverişli yaşam koşullarına sahip olmamaları, eğitim olanaklarından yararlanamamaları, kendilerini geliştirip gerçekleştirebilecekleri işler yerine her koşulda çalışmaya razı olmak zorunda kalmaları, sosyal adaletin gerçekleşmesinin önünde son derece önemli engeller olarak durmaktadır.

Bu çerçevede araştırma verilerine baktığımızda, çocuk ve gençlerin eğitim düzeyi ile anne-babalarının eğitim düzeyleri arasında önemli koşutluklar olduğu görülmektedir. Örneklem kapsamındaki çocuk ve gençlerin, babalarının %23'ü okur-yazar değilken, bu oran annelerde yükselerek %56'ya çıkmaktadır; ilkökul mezunu babaların oranı %47, annelerin oranı ise burada %31'e düşmektedir.

Çocuk ve gençlerin eğitim durumu yoksulluğun genç kuşaklar için yeniden üretilmesine ilişkin en önemli ipuçlarını verecek nitelikte olup, okul çağında olduğu halde çocuk ve gençlerin %24'ü okur-yazar değildirlir. %1.5'luk bir oran ise, hiç okula gitmedikleri halde okuma-yazma bildiklerini ifade etmişlerdir. Buna %12'luk bir ilkökul terk oranı da eklendiğinde çocukların önemli bir kısmının temel okuma-yazma olanaklarından bile yararlanamadıkları ortaya çıkmaktadır. %27.5'i ise halen ilköğretime devam eden grubu oluşturmaktadır. Örneklem grubunda, ilkökul mezunu oranı %16 iken bu oran keskin bir düşüşle ortaokul mezunları için %0.5, lise mezunları için ise % 2.0 olmaktadır. %4.5'lik ortaokul, %3.0'lık liseye devam oranları ise göstermektedir ki, yoksul ailelerin çocukları arasında gelecek planları yapma konusunda eğitimin yeri hemen hemen hiç yoktur. Bu oranlara, %6.0 ile ortaokul, %2.0 ile lise ve %1.0 ile üniversite terk oranları eklendiğinde ve örneklem grubu içinde üniversite mezunu olan gencin bulunmaması göz önüne alındığında, yoksul aile çocukları için yoksulluğu bir toplumsal miras olarak sırtlarında taşımalarının kaçınılmazlığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum aynı zamanda aileler ve çocuklar arasında okuldan beklentilerin azalmasına, dolayısıyla eğitimde geçirilen yılların kalitesinin de düşmesine neden olmaktadır. Buna bağlı olarak, öğrencilerin okula devamları ve derse ilgileri konusunda önemli eksiklikler bulunmakta ve sadece çocukların değil ailelerinin de eğitimden beklentilerinin düşük olması nedeniyle eğitimin kalitesinin oldukça düştüğü, tam anlamıyla okur-yazar olmadıkları halde pek çok öğrencinin ilköğretim mezunu olabildiği görülmektedir. Diğer bir deyişle ilköğretim mezunu sayılan çocukların eğitimlerinin kalitesi bile ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi, çocuğun çalışabildiği en erken yaşta, yapabileceği herhangi bir işle, ailesi tarafından eve ekonomik katkısının beklenmesidir. Diğer önemli bir nedeni ise, örgün eğitim olanaklarından çocuklarının bir meslek sahibi olabilecek kadar uzun süreli yararlanmalarının, ailenin ekonomik koşullarını göz önünde bulundurarak olanaksızlığını öngörmeleri, ve bu anlamda çocuğun eğitimine giden her kuruşun boşa harcanmış ve evin acil ekonomik ihtiyaçlarından fedakarlık edilmiş gider olarak algılanmasıdır. Bu konuda en anlamlı örnek çocuk ve gençlere “çalışmak okul başarınızı nasıl etkiliyor?” sorusuna, “daha az para kazanmamıza neden oluyor” karşılığı almak olmuştur. Bu yanıt da göstermektedir ki, çocuklar için birincil amaç eğitimin sürdürülebilmesi değil, para kazanabilmektir. Bu bağlamda, ailelerin çocuğun okul başarısı ile ilgili bilgileri son derece sınırlı olmakta, çocuğun ders notlarının yüksek ya da düşük olması çocuğun zekasının *normal* ya da *anormal* olarak nitelendirilmesine yol açmakta, başarısız çocuklar için *kafası almıyor, tembel, zekası kıt* gibi etiketlemelerle çocuğun okul başarısızlığının nedenleri ifade edilmektedir. Çocuğun okul başarısızlığını, çocuğun tembelliği ya da kapasite eksikliği diğer bir deyişle motivasyon eksikliği ya da zeka sorunu olarak ifade eden ailelerin oranı %60'dır. Ekonomik güçlükler ve çocuğun

çalışmak için uygun ortam bulamamasına işaret eden ailelerin oranı ise sadece %19'dur. 34 yaşında, okur-yazar olmayan bir babanın ifade ettiğini gibi:

“... ne çocuk okumaya istekli ne de evde ona uygun şartlar var, pamuktan yeni geldik, okullar açılalı iki ayı geçti bir haftadır okula gidiyor...”

Bu ifade de görüldüğü gibi, çocukların sadece bireysel olarak para getiren bir işte çalışmaları yanında, aileleriyle birlikte yaptıkları mevsimlik tarım işçiliği, özellikle kent yoksulluğu açısından diğer önemli bir sorunu oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak, ailenin tarlada olduğu bahar başından kış aylarının başlangıcına kadar çocuklar okuldan uzak kalmaktadırlar. Dolayısıyla, okula gidebildikleri sadece birkaç ayda da okula sadece psikolojik uyum değil aynı zamanda derslere yıl ortasından başlayıp okullar tatil olmadan bırakma nedeniyle akademik uyum güçlükleri çekmelerine neden olmaktadır. Diğer taraftan, ailelerin okul ile iletişimleri neredeyse yok denecek düzeydedir ve çocuklardan beklenen başarı ölçütü okuma-yazma öğrenmeleriyle sınırlı kalmaktadır. Çocukların okul başarılarına bağlı olarak, *zeki, geri zekalı* ya da *normal, anormal* olarak nitelendirilmeleri çocukların benlik algılarını ve öz-saygılarını önemli ölçüde etkileyen, sadece okula gitme ve okul başarısı konusunda yarattığı isteksizlik değil fakat aynı zamanda herhangi başka bir konuda başarılı olma anlamında çocukların cesaretlerini kırmakta ve kendilerini değersiz ve işe yaramaz olarak hissetmelerine neden olabilmektedir. Bunlara ek olarak, ailenin sosyo-kültürel düzeyi çocuğun okul başarısını önemli ölçüde etkileyebilecek koşullarda olabilmektedir. Otoriter aile reisi karakterinin çocuğun ve gencin merak ve kendini geliştirici yönlerini törpüleyici etkisinin yanında, çocuğun akademik gelişimine katkı sağlayacak, aile içinde konuşulan konulardan, anne-babanın kelime dağarcığına, çocuğun başarılarını ödüllendirip teşvik edecek, başarısızlıkları karşında yol gösterici ve cesaret verici tavır ve davranışları çoğu kez bulamayan çocuk ya da gencin okul başarısı ve toplumsal uyumu önemli ölçüde sorunlarla karşılaşabilmekte, sosyo-kültürel düzeyi yüksek bir ailenin çocuğuna göre okuldaki akademik başarı şansı önemli ölçüde engellenebilmektedir. Buna bir de, yoksulluğun kentin izole mahallelerinde, kentsel yaşam olanaklarından uzak, benzer koşullarda yaşayan ve bu nedenle benzer sosyo-kültürel yapının sürekli yeniden üretildiği, taze kanın mahalleye girmeye şansının hemen hemen hiç olmadığı yerlerde yaşandığı düşünüldüğünde, çocukların ve gençlerin kendilerini bir kısır döngünün içinde bulmaları kaçınılmaz olmaktadır.

Aileden gelen ve genç kuşakların yukarıya doğru toplumsal hareketlilik şanslarını önemli ölçüde engelleyen bu dezavantajlı mirasın yanında, eğitim sisteminin sunduğu olanaklarla sosyo-ekonomik düzeyi yüksek ailelerin çocuklarının başarılarını pekiştirirken, sosyo-ekonomik düzeyi düşük ailelerin çocuklarının da başarıları önünde adeta engelleyici uygulamaları yoksulluğun yeniden üretiminde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet

okullarının yoksul mahallelerdeki ders araç gereçlerinden, öğretmen sayısına, okulun fiziki koşullarına kadar eğitimin kalitesi, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek semtlere göre ciddi farklılıklar göstermektedir. Ayrıca, devlet ya da özel kurumların *başarılı* öğrencilere verdiği çeşitli burslar, *başarısız* öğrencilerin başarısızlık nedenlerini adeta görmezden gelmek anlamını taşımakta, başarısızlık nedenlerini ortadan kaldırmak, eğitimin kalitesini yükselterek birkaç başarılı öğrenciyi olumsuz eğitim koşullarında çekip almak yerine, tüm öğrenciler için daha olumlu koşullar yaratma çabalarına engel olmakta ve bu öğrencilere deyim yerindeyse *zihinsel engelli* muamelesi yapılmaktadır.

Kentsel İşgücü Pazarında Meydana Gelen Esnekleşme, Düzensizleşme ve Genç Kuşakların Çalışma Koşulları:

Kayıt dışı sektörde, çalışan genç kuşak yoksulların çalışma koşulları ve bu koşulların değiştirilmesinde neler yapılabileceğine ilişkin kendi ifadeleri tam da kayıt dışılığın kontrolsüz ve korumasızlığını *yapabileceğimiz hiçbir şey yok* ifadesiyle özetlemektedir. Genç kuşakların karşı karşıya kaldıkları, işveren tarafından keyfi, tek taraflı ve denetimden uzak olarak belirlenen çalışma koşulları, devlet politikalarıyla desteklenen özelleştirme, esnek çalışma, stajyer ya da çırak çalıştırılması gibi adlar verilerek uygulanmaktadır. Kaçınılmaz olarak bu yeni ekonomi politik uygulamanın adını verdiği yapısal uyum programı 1980 öncesinde de varolan kayıt dışılık ve işverenin keyfi kurallar getirmesi karşısında çalışanın çaresizliğinin kullanılmasını ve çocuk emeğinin sömürsünü kolaylaştırmış ve böylece yoksulluğun şiddetlenerek devamına uygun bir zemin hazırlamıştır.

Çocukların geleceğe ilişkin düşük toplumsal statü, zorlu ekonomik yaşam koşullarını, diğer bir deyişle yoksulluğu getiren erken yaşta çalışmaya başlama durumu, ailelerin eğitim ya da sosyo-kültürel düzeyi ne kadar düşük olursa olsun gönüllü bir şekilde tercih etmekten çok zorunlu olarak seçtikleri bir ayakta kalma stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailelerin bu kararı almasında, ailenin mal varlığı, istihdam ve eğitim durumu, eğitim olanaklarına ulaşılabilirlik ile eğitimin aile için maliyeti, toplumsal değerler önemli rol oynamakta iken, işletme için, teknoloji, işçi maliyeti, ürün tipi, piyasa, hükümet yaptırımları gibi etkenler karar alma sürecinde etkili olmaktadır (Bequele ve Boyden, 1995).

İşverenler tarafından çocuk işgücü kullanımının en avantajlı yönleri, işçi maliyetlerinin düşük olması, örgütlenme ve sendikal haklar talep etmemeleri, işten çıkarılmalarının yetişkin işçilere göre çok daha kolay olması gibi etkenler sıralanmakla birlikte, bu araştırmanın verileri ortaya koymuştur ki, günümüz kayıt dışı ekonomisinde işveren için aynı avantajlı durum yetişkinler için de geçerlidir. Dışarıda her zaman aynı ya da daha düşük ücrete çalışmaya hazır işçi yığınlarının hazır beklemesi ve denetimlerin yetersizliği ya da pek çok aksaklıkların göz ardı

edilmesi, işverenin çalışma koşullarını tek taraflı ve keyfi olarak uygulamaya koyabilmesindeki en önemli etkenlerdendir. Bu koşullarda, hane reislerinin haneye düzenli gelir getirme olanaklarının azaldığı ya da ortadan kalktığı, istatistiklere çok azı geçen iş kazaları nedeniyle kısa/uzun süreli ya da kalıcı sakatlanmaların meydana geldiği durumlar, çocuk işgücünün ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerdir.

Yoksulluk, çocuk işgücünün ortaya çıkmasında en önemli unsurken, yoksulluğun şiddeti ve ailenin eğitim düzeyi de çocuğun yaptığı işi belirlemekte en temel unsuru oluşturmaktadır. Bu açıdan sokakta ya da sanayide çalışan çocukların ailelerinin, çocuğun getireceği paraya ne kadar acil ihtiyaçları olduğu önem taşımaktadır. Sanayide çalışan çocukların ailelerinin beklentileri, çocuklarının getirdikleri para kadar, gelecekte bir meslek sahibi olabilme umudu iken ve bu nedenle sokakta çalışan bir çocuğun neredeyse bir günlük kazancını haftalık olarak alırken, sokakta çalışan çocukların ailelerinin çocuklarından tek beklentileri akşam getirecekleri para olmakta ve sokakta yapılan işlerle çocuklar geleceğe tümüyle hazırlıksız yakalanma durumuyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Sokakta çalışan çocuklara oranla, sanayide çalışan çocukların meslek öğrenme ve gelecekte nitelikli bir işgücü olma şansları daha fazla gibi görünse de her iki çalışma alanı da kendi içinde çocuklara uzun ve kısa vadede zarar veren ciddi riskler içermektedir.

Genç kuşakların toplumsal hareketlilik şanslarını engelleyen ve yoksulluğun yeni kuşaklar için devamına neden olan çocuk işgücünün kullanımı, çocukları sadece eğitim olanaklarından mahrum bırakmamakta aynı zamanda ağır çalışma koşulları fiziksel ve psikolojik hastalıklara, zihinsel gelişimlerini ve sosyalleşme süreçlerinin uygun ortamlarda sürdürmelerinin engellenmesine ve yaşamları süresince benlik algılarını ve benlik saygılarını olumsuz etkileyecek olan kendilerini *çocuk* olarak bile göremeden yetişkin olmalarına neden olmaktadır. Çalışma koşulları açısından çocuk işgücüne baktığımızda neredeyse ellerinin herhangi bir işi tutabileceği yaştan itibaren ücretsiz aile işçisi olarak tarlalarda ya da sokaklarda ilk işlerine başladıkları görülmektedir. Tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışma yaşamına başlayan çocuklar hariç, ücretli bir işte ilk çalışmaya başlama yaşı ortalaması, Gaziantep'te 9 İstanbul'da 13 olarak ortaya çıkmaktadır. 19 yaşında bir inşaat işçisinin belirttiği gibi:

“... bizim hayatımızda işe başlamanın yaşı yoktur, 3 yaşında bir çocuktan bile elinden ne iş gelirse yapması beklenir, ailemizle birlikte sebze bahçelerinde, pamuk tarlalarında gözümüzü açarız bizler...”

En yaygın olarak çalıştıkları iş kolları halı, kumaş gibi dokuma, konfeksiyon atölyeleri, un, mercimek fabrikası gibi yerlerde üretim ya da taşımacılık, otomotiv sanayi ve mevsimlik tarım işçiliği olarak yer almaktadır. Gençlerin %85'i ağır çalışma koşulları altında çalışmak zorunda kaldıklarını, bu koşulların işveren tarafından keyfi olarak belirlendiğini ve ücretlerini düzenli

olarak alamadıklarını ifade etmişlerdir. Buna bağlı olarak, %91'i işlerinden memnun olmadıkları gibi gelecekte daha iyi bir iş umudu da taşımadıklarını belirtmişlerdir. Bu alanlarda çalışan genç kuşak yoksullar, gelecekte işgücü pazarı için kendilerine herhangi bir nitelik kazandıracak bir işte çalışmak şöyle dursun, fiziksel açıdan kalıcı sakatlık, hastalık risklerinin oldukça yüksek olduğu koşullarda çalışmak zorunda kalmaktadırlar. En sık görülen iş kazaları ve hastalıkları, kol, bacak, parmaklar gibi uzuv kayıpları, ağır yük altında kalmaktan meydana gelen sakatlıklar, dişlerinin kırılması, vücutta yanık ve yaralar, solunum yolu hastalıklarından bronşit, astım, bulaşıcı hastalıklardan verem, tifo, tifus, veba gibi hastalıklar sayılabilir. Ağır çalışma koşullarına karşın, ücretlerini düzenli alamamak, gençleri sürekli yeni iş arayışına sevk etse de son derece düşük eğitim ve nitelikte bu iş arayışı benzer koşullarda sadece ücretini alabilme umuduyla bir kısır döngüye dönüşmüş durumdadır. 19 yaşında İstanbul'da yaşayan bir konfeksiyon işçisinin ifadesi bu durumu yansıtmaktadır:

“ insan eğitilmiş olsa onu hiçbir şey etkilemez, biz cabil olduğumuz için işsizliğe dayanamıyoruz, yoksul olduğumuz için patronlar istedikleri gibi kullanıyorlar bizi. Devlet bizim ne halde olduğumuzu bilmiyor bile, bizim de devletten haberimiz yok, sigortasız çalışıyoruz,, yapabileceğimiz hiçbir şey yok...”

22 yaşında, ilkokul mezunu bir dokuma işçisinin çocukluktan itibaren maruz kaldıkları çalışma koşullarına ilişkin anlattıkları ise yoksulluğun çaresizliğini ve devam eden kısır döngüyü anlatmaktadır:

“Sekiz yaşında halı dokumaya girdim...Ben çocukken, makinenin başında gece uyku geldiğinde hep annemin sesini duyardım, “oğlum uyuma, ellerini makineye kaptırırın” diye ve birden uyanırdım. Çok çocuk bu makinelerin başında ölmüştür, ağabeyim bir parmağını kaybetti, her işçini en az bir parmağı yoktur bu işte...15-25 yaş arası en verimli zamanıdır ondan sonra çöker insanlar, 12 saat ayakta çalışmak zorundadır... insanlar sakat kalıyor, çekip köylerine gidiyorlar...”

18 yaşında ilkokul terk bir dokuma işçisi yoksulların çalışma koşullarını anlatırken, sadece iş kazaları riski değil, fiziksel anlamda çalışma ortamında insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini de ortaya koymaktadır:

“Sabah altıdan akşam altıya kadar sürekli ayakta çalışıyorum. Halı tozları olduğu gibi boğazımızda, atölye çok nemli, bir de yağmur yağdığı zaman her taraf su içinde kalıyor, fareler içeride cirit atıyorlar, yemeklerimizi yiyorlar, tifoya yakalanıyoruz, hela suyu içme suyuna karıştırıyor, kendi evinden getirdiği suyu patron tabii ettirip işyerindeki su diye onay alıyor. Müfettişler geliyorlar, patron bizi kahveye gönderiyor, koca işyerinde beş tane sigortalı işçi kalıyor, müfettiş hiçbir şey yapmadan gidiyor, onlar da biliyorlar bu kadar büyük bir işyerinin beş işçiyi dönmediğini... 10 yaşındaydım, biz 6 kardeştik, bizde kızları çalıştırmazlar, tek erkekler çalışır, öbür kardeşlerim daha ufaktı, halıda çalıştım, ellerim böyle yetmezdi, sandalyeyi ayağımın altına alırdım o şekil çalışırdım, oradan ayrıldım başka yere gittim başka yerde de iki üç sene kaldım, o şekil bu yaşa kadar geldik...”

Bu bağlamda, çalışan çocuk ve gençlerin, “gelecekte ne olmak istiyorsunuz?” sorusuna verdikleri yanıt içinde yaşadıkları koşullara koşut olarak genel bir umutsuzluk içermekte ve “gelecekte bir şey olmam mümkün değil” şeklinde ifadesini bulmaktadır. Görüşmecilerin %60’ından fazlası gelecekte ne iş olursa çalışacaklarını belirterek geleceğe ilişkin bir anlamda, umutsuzluk ve çaresizliklerini belirtmişlerdir. Çocuk ve gençlerin çalışmaya ilişkin algıları açısından oldukça tehlikeli bir başka veri ise, görüşmecilerin çalışarak zengin olunamayacağı ya da rahat yaşamının olanaklı olmadığına ilişkin düşünceleridir. 13 yaşında, araba tamir atölyesinde çalışan bir çocuk, zengin insanların yoksulların sırtından geçindiklerini düşünmekte ve bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“ zengin insan bizim paralarımızla eğleniyorlar, kendi paralarını gibi bizim paralarımızla tabak kırarak eğleniyorlar...hiç kimse çalışarak zengin olamaz ya hırsızlık yapacaksın ya da piyangodan para çıkacak...”

Geleceğe ilişkin bu umutsuzluk ifadelerinin yanında, görüşmecilerin yaklaşık %30’u gelecekte bir mesleğe ilişkin nitelik kazanabilecekleri umudunu belirtmişlerdir. Ancak, görüşmecilerin hemen hemen tümü kendilerine bir nitelik kazandırabilecek ve gelecekte meslek sahibi olmalarını sağlayacak işlerden çok angarya işlerde ucuz işgücü olarak kullanılmakta ve ne yazık ki, geleceğin niteliksiz *ne iş olsa yapacak* yoksullarının çekirdeğini oluşturmaktadırlar.

Çalışma koşulları ve çocuk ve gençlerin toplumsal hareketlilik olanakları açısından, diğer önemli bir nokta ise, toplumsal ilişki ağlarının yakın akraba ve komşularla sınırlı olması ve iş bulmakta bu ilişki ağlarını kullanmak zorunda kalmalarıdır. Görüşmecilerden %45’i iş bulmakta akraba ya da komşularının yardımını gördüklerini belirtmişlerdir. İş bulmakta benzeri bir strateji de işçi kahvelerinde beklemek şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu oranlar bize kentlerdeki genç kuşakların da tıpkı bir önceki kuşak gibi kentsel işgücü piyasası için niteliksiz işgücünü oluşturduklarını, kentle bütünleşemediklerini ve informel ilişki ağları ve kapalı bir çevrede tikanıp kaldıklarını göstermektedir. Görüşmecilerden sadece %15’i ise, çocukluklarından beri aynı işte çırak olarak çalıştıklarını belirtmişlerdir, bu oran aynı zamanda geleceğe yönelik bir nitelik ve meslek sahibi olabilme umudu anlamına gelmektedir. Bu oranın bu kadar düşük olmasının en önemli nedeni çırak olarak çalışmanın sokakta çalışmaya göre kısa vadede getireceği gelirin oldukça düşük olmasıdır. Diğer bir deyişle ailelerin çocuklarının çırak olarak çalışmasına ekonomik olarak katlanamadıkları yerde, çocukların sokakta çalıştıklarını görmekteyiz. Bunun yanında bir diğer önemli etken ise, eğitimden beklentinin oldukça düşük olması ve neredeyse okuryazarlığın aileler tarafından eğitim için yeterli bir ölçüt haline gelmiş olmasıdır. Zaten çocukların okul başarıları için evin fiziksel koşulları, ailelerin eğitim düzeyi, hem okuyup hem çalışmak zorunda kalmaları nedeniyle düşük okula devam, dersler yerine çalışmanın birinci planda gelmesi gibi nedenler göz

önüne alındığında, ilköğretimi bitirmiş çocuklarda bile akademik anlamda bir nitelik kazanmak şöyle dursun bazı çocuklarda ilköğretimi tamamlamasına karşın okuma-yazma güçlükleri görülmüştür. Okuma-yazması olmayan 27 yaşında bir kadının çocuğuna ilişkin eğitimden beklentisi oldukça açık bir şekilde bu olguyu dile getirmektedir:

“okur-yazar olsun, biraz bir şeyler öğrensin sonra da bir işe girsin. Biz okur-yazar değiliz, hiçbir şeyi okuyamıyoruz, bu nedenle çocuklarımız okur-yazar olsunlar, 10 yaşına geldiklerinde konfeksiyon atölyesinde çalışmaya başlasınlar...”

Yoksulluğun büyük ölçüde eğitimden yararlanabilme ve nitelikli bir işgücü haline gelebilme ile aşılabileceği, ancak eğitim olanaklarından yararlanabilmenin de ciddi bir maliyetinin olduğu yerde, yoksulluğun neden sonuç ilişkisi birbiri içine girmekte ve yoksulluk kısır döngüsü devam edip gitmektedir. Eğitim olanaklarına ulaşabilme güçlüklerine koşut olarak, genç kuşakların kendilerini yetiştirmelerini sağlayacak kurs ya da çeşitli etkinliklere katılma fırsatlarının önü de kapalı kalmaktadır. Çocukluktan itibaren sadece günlük karın doyurma çabası, “kendinizi geliştirebileceğiniz bir kursa katıldınız mı?” soruna, kendiliğinden bir şaşkınlık ifadesiyle tepki göstermişlerdir. 24 yaşında bir inşaat işçisinin ifadesinde bu genel şaşkınlık yerini bulmaktadır:

“...kurs ne demek, kendimi bildim bileli çalışıyorum...”

Çocuk ve gençlerin sokaklarda çalışmaları sadece nitelikli işgücü olarak yetişmelerini engellemekle kalmayıp, kişilik gelişimlerini de son derece olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle, çocukların bu tür işler yerine erken yaşlarda çıraklık eğitimine yönlendirilmeleri okulun uzun süreli eğitim maliyetlerini karşılayamayacak aileler için önemli bir fırsat olabilir. Ancak çıraklık eğitiminin etkin bir şekilde işleyebilmesi açısından çocukların ilköğretimi tamamlaması konusunda ailelere destek verilmeli, okula devam teşvik edilmelidir. Çünkü, çıraklık eğitimi aileler için uzun süreli bir ekonomik fedakarlık anlamı taşımaktadır ve bu nedenle, az çok kente tutunabilmiş, acil olarak çocuğun getireceği paraya muhtaç olmayan ailelerin ilgisini daha çok çekmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken konu, çırakların, denetimsiz ve işverenin belirlediği keyfi koşullarda çalışmak zorunda kalmaları, daha açık bir ifade ile, çırak adı altında ucuz işgücü olarak kullanılmaları, ağır iş kazası riskiyle karşı karşıya kalmaları ve kayıtsız çalıştıkları için sigorta, iş kazası durumunda hak talep edememe hatta hakları konusunda bilgi sahibi olmamaları en önemli sorunlarından. Çıraklık eğitim merkezlerinin, hem işlerliğini arttırabilme açısından hem ailelerin haberdar olabilmesi hem de pratikte kolay ulaşılabilir olması nedeniyle özellikle sosyo-ekonomik düzeyi düşük mahallelere yakın alanlarda kurulması çocukların nitelikli işgücünü olarak yetişmeleri konusunda etkin bir çözüm sağlayabilir. Ayrıca, eğitim merkezleri, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı işbirliği ile sıkı denetim altına alınıp, sokakta çalışıp ilerinin vasıfsız yoksullarını oluşturacak çocuklar bu merkezlere yönlendirilebilirler. Bu

merkezlerin çalışma alanları, kız çocuklarına da uygun çıraklık eğitim merkezleri açarak kız çocuklarının da meslek sahibi olmaları teşvik edilebilir ve bu merkezlerin kentin yoksul yerleşim merkezlerinde açılması özellikle kız çocuk ailelerinin ikna edilebilirliğini kolaylaştırması açısından da fayda sağlayacak bir girişim olabilir. Çırakların ileriye yönelik en önemli hedefleri kendi işyerlerini açabilmek olduğundan, çıraklık merkezlerinde eğitim gören gençlere uzun vadeli krediler sağlanabilir.

Çalışan Genç Kuşaklar ve Psiko-Sosyal Gelişimleri:

Çocuğun eğitim düzeyini ve eğitim kalitesini belirlemekteki en önemli etkenlerden biri anne-babanın eğitim sürecinde kazanmış olduğu akademik bilgi ve donanım ise, bir diğeri, olaylar karşısında gösterdikleri davranış, tutum ve tavır biçimleri ve çocuklarıyla kurdukları iletişim biçimi olmaktadır. Tüm bu etkenler ise, çocukların fiziksel gelişim olanakları, zihinsel gelişimleri için çok önemli olan beslenme biçimleri, oyuncakları ve arkadaş gruplarının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Eğitim düzeyi düşük ailelerde genellikle çocuğun yaptığı herhangi bir davranışın doğruluğu ya da yanlışlığı, neden-sonuç ilişkisi dahilinde bir mantık süzgeci içinde çocuğa açıklanmak yerine kesin bir aile otoritesi ile karşılanmakta ve otoriteye sorgusuz itaat istenmektedir. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki, çocukların merak, araştırma, soru sorma davranışlarının desteklendiği ailelerde, çocuklar daha başarılı,öz güvenli ve daha az kaygılı bir kişilik gelişimi gösterirken, katı ve sorgulanması olanaklı olamayan, sürekli ve kesin bir aile otoritesi ile yetişen çocuklarda düşük başarı, öz güven ve öz saygı sorunları ve yüksek kaygı düzeyi belirlenmiştir (Hetherington ve Parke, 1993). “Çocuklarınızla görüş ayrılığına düştüğünüz olur mu?” sorusuna ailelerin %80’inden fazlası, soruyu *tuhaf* ya da *anlamsız* buldukları şekilde tepki göstererek yanıtlamışlardır. Bu bağlamda, 44 yaşında, okur-yazar bir babanın verdiği yanıt bu düşünceyi başarıyla temsil etmektedir:

“Çocuğumla aramda herhangi bir konuda anlaşmazlık olması mümkün mü? Biz farklı düşüncelerde olacaktık da, neden dünyaya getirdik onları, mümkün değil!”

Diğer taraftan aynı soru çocuklara ve gençlere yöneltildiğinde, %70’i aileleriyle herhangi bir çatışma yaşamadıklarını, %30’luk bir grup ise, aileleriyle anlaşmazlık konularının babalarının annelerini dövdüğü ya da çalıştıkları halde ailelerinin kendilerine hiç harçlık vermedikleri ya da çok az verdikleri üzerine olmuştur.

Çocuğun ve gencin kişilik ve sosyal gelişimini etkileyen en önemli etkenlerden bir tanesi de çocuğun arkadaş çevresi ve yakın çevrede iletişim halinde bulunduğu diğer kişilerdir. Çocuk toplumsallaşma süreci içinde, aile ve yakın çevresindekilerle özdeşleşme yoluyla, doğal bir süreç içinde kendiliğinden, rol modellerinin davranışlarını taklit etme ve çevreden gelen onay ya da ceza tepkilerine göre pekiştirme ya da davranışın sönmesi ile yaşanan durumlar

karşısında belirli davranış kodları oluşturur. Çocuk önce aidiyet grupları yoluyla, kişisel yetenekleri, becerileri, zevklerini değerlendirmeye, ailesinin sosyal statüsü, dini, mezhebi gibi özellikleri yoluyla kimliğini oluşturmaya başlar. Kimlik oluşturma süreci daha sonra çocuğun referans gruplarına doğru ilerler ve bu grup çocuğun ya da gencin mesleki, entelektüel, sosyal ve kültürel taleplerine göre biçimlenmesini sürdürür (Bilgin, 1994: 115).

Bu bağlamda, araştırma örneğine giren genç kuşakların içine doğdukları ve yetiştikleri sosyo-kültürel ortama baktığımızda, kent yaşamının olanaklarını getiren sosyo-kültürel zenginlikten ve çeşitlilikten oldukça uzak, deyim yerindeyse kentten izole edilmiş mahallelerde yaşama başladıklarını ve yaşamlarını sürdürdüklerini görmekteyiz. Bu anlamda anne-babalarından farklı bir sosyo-kültürel çevrede yaşadıkları söylenemez. Kentin diğer mahallerinde bulunma nedenleri hane reisleri için % 30 ile ya seyyar satıcılık ya inşaat işçiliği için çalışmaya gitme nedenleridir. Benzer şekilde, çocuk ya da gençlerin %18'i yaşadıkları kentin başka semtlerini hiç görmediklerini, diğer bir deyişle hiç mahallelerinden çıkmadıklarını belirtmişlerdir. Ancak burada belirtmek gerekir ki, bu oran içinde, kentin başka bir yerde bulunma nedeni, önemli ölçüde hastane ya da yakın akraba ziyaretleri nedeniyle gerçekleşmektedir. Bu veri aynı zamanda, genç kuşaklar için boş zamanlarını değerlendirme etkinlikleri açısından da önemli ipuçları vermekte ve genç kent yoksullarının %75'i boş zamanlarını komşu ziyaretleri ya da ev işleri yaparak geçirdiklerini ifade etmektedirler. Burada belirtilmesi gerekir ki, yoksulluğun önemli boyutlarından biri olan kişinin kendini geliştirebileceği fırsat ve olanaklara ulaşabilirliği ise, bir diğeri, bu olanak ve fırsatlardan haberdar olup olmadığıdır. Bu anlamda, genç kuşakların anne babalarına sorulan, “çocuklarınızı kendilerini geliştirebilecekleri herhangi bir kurs ya da etkinliğe gönderiyor musunuz?” sorusuna, mezhepsel farklılığa dayalı olarak, aleviler “saz kursu mu?” sünniler ise “Kuran kursu mu?” sorusuyla karşılık vermişlerdir. Çocuklarını bir kursa gönderebilen %1.5'lük oranı okulda çocuklara verilen halkoyunları kursu oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi, yoksulluğun ve olanaksızlıkların devamında, genç kuşaklar anne-babalarından daha iyi durumda değildir. Genç kuşakların hayattan beklentileri ve ihtiyaçları da doğal olarak yaşam koşulları, diğer bir deyişle haberdar olabildikleri çerçevede oluşabilmektedir. İstanbul'da yaşayan 17 yaşında, çırak olarak çalışan bir erkek çocuğunun ifade ettiği gibi:

“ bisikletim olsun isterdim, harçlığımı alıp gezmek isterdim, fakat evin ihtiyaçlarından hiçbir şey kalmıyor bana, haftalığıma olduğu gibi anneme veriyorum.”

Kayıt dışı, küçük atölyeler çoğunlukla yoksul mahallelerin içinde ya da etrafında yer almakta, bu da diğer etkenlerin yanında yoksulların fiziksel anlamda mahallelerinden çıkıp kenti tanımalarını engelleyen ve izolasyonu arttıran bir etken olmaktadır. Bu nedenle, genç kuşakların referans grupları büyük ölçüde kendi yaşam koşullarını paylaşan yoksullar olmakta, çok küçük ölçüde ise

yaşadıkları kenti ve olanaklarını az çok görebildikleri televizyonlar olmaktadır. Ancak, televizyon ile gerçek yaşamın referans grubu oluşturma güçleri doğal olarak aynı olmamakta, en azından içeriğini bilmedikleri, sadece gördükleri imgelerle kenti kendilerine referans alabilmektedirler. Bunun doğal sonucu olarak, “sizinle aynı kentte yaşayan insanlarla aranızla farklılıklar görüyor musunuz?” sorusuna örneklemin %65’i “evet” yanıtını vermesine karşın, farklılıkların neler olduğu sorulduğunda hemen hemen “kıyafet farklılığı” karşılığında başka bir şey gelmemiş, sadece %16’sı sosyo-kültürel farklılıkların da olduğunu ifade etmişlerdir. Kentin olanaklarından yararlanamayan kapalı çevre içinde anne-babalarına benzer toplumsal ve kültürel değerlerin yeniden üretilmesi de kaçılmaz olmakta, bu da yoksulluğun kültürel anlamda yeniden üretiminde olumsuz bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlam da 19 yaşında ilkököl mezunu, tekstil atölyesinde çalışan bir gencin ifadesi bu süreci açıkça göstermektedir:

“...erken yaşta evlenmek istiyorum ve erkek çocuklarım olsun istiyorum. İlkokulu bitirince çalışmaya başlasın ve bana yardım etsin, eve katkısı olsun...”

Buna ek olarak, genç kuşakların eşlerini seçme ölçütleri arasında aynı mezhepten olmak %45 ile birinci, kendi köylüsü ya da aynı etnik kökene sahip olmak ise %35 ile ikinci ölçüt olarak ifade edilmiştir.

Genç kuşakların toplumsal hareketlilikleri anlamında saptanan bütün bu olumsuz koşullara ek olarak, kız ve erkek çocuklar arasında, var olan kısıtlı olanaklar içinde dahi meydana gelen kadına dair eşitsiz toplumsal ve kültürel değerler, kişilik ve sosyal gelişim sürecinde kız çocuklarını ikinci kez mağdur durumda bırakmaktadır. Ailenin çocuklarına sunabildiği olanakların oldukça kısıtlı olduğu, hatta elinin iş tutabildiği en erken yaşta aileye ekonomik katkısının beklendiği çocuklar, daha önce de söz edildiği gibi, eğitim olanaklarından ya hiç yararlanamamakta, ya da çok kısıtlı ölçülerde yararlanabilmektedirler. Ancak, bu çok kısıtlı olanaklara karşın, görece olarak varolan kaynaklar harcanırken açık bir şekilde erkek çocuklar öncelik taşımakta, kız çocuklarına evde *misafir* gözüyle bakılmakta ve kız çocuğuna evin bütçesinden ayrılacak pay *boşa gitmiş* olarak görülmektedir. Ailelerin %83’ünde sadece erkeğin sözünün geçtiği, çocuğun cinsiyeti açısından %71’inin erkek çocuk tercih ettiği ve kadının söz hakkının olmadığı bir sosyal çevrede, kadının sadece ekonomik değil, sosyal, kültürel ve psikolojik yoksunluğunun da sürekli yeniden üretildiği ve kadının güçsüzleştirildiği bir ortam karşımıza çıkmaktadır. Erkek çocuğa verilen değer ve kadını ekonomik ve sosyal yaşamdan dışlayan nedenlerin başında erkek çocuğun aileye ekonomik katkısı birinci sırada gelmekte, buna ek olarak erkek çocuğun soyun devam açısından değeri vurgulanarak aile için bir *gurur kaynağı* olduğu belirtilmektedir. Kız çocuğuna ise, erken yaşta evlendirildiği için, *yabancı ve başkasına ait* olarak bakılmakta, deyim yerindeyse, başka bir aileye gidecek biri için *yatırım yapmak* yani okutmak boşa harcanmış kaynak olarak görülmekte ve bu

bağlamda, kız çocukları mirastan da mahrum bırakılmaktadır. Bu da bize toplumsal değişimin ne kadar güç olduğunu, zorunlu eğitimi sekiz yıla çıkarmanın ya da kanunlarla mirasta kadın-erkek eşitliği sağlamanın geleneksel değerleri yıkabilmekte her zaman başarılı olmadığını göstermektedir. Kız çocuğunu toplumsal olarak aşağılayıcı, dışlayıcı ve hatta yok sayıcı geleneksel değerleri ifade eden bir görüşü 41 yaşında ilkokul terk bir babanın ifadesinde de görebiliyoruz:

“Kız çocuğu kavuna benzer, çabuk kokar, hemen evlendirilmeli, ama erkek çocuk benimle çalışıyor, mirasımı da o hak ediyor...”

Kız çocuklarına ait bu tür nitelendirmeler ve hatta kişiliklerini yok sayıcı tutum ve davranışlar, kadınları sadece ekonomik ve sosyal yaşamdan dışlamak ve kendi yaşamları üzerine karar verebilecek konumdan alıkoymakla kalmamakta, duygusal olarak hiçlik ve işe yaramazlık hislerine neden olmakta, erkeğin karşısında sadece soyun devamını sağlayan bir araç konumunda bırakılmaktadır. Kadın, eğitim, çalışma ya da kendini geliştirme haklarından, hatta doğuracağı çocuk sayısına bile karar vermektan tümüyle mahrum bırakıldığı sosyal çevrede, düşük benlik saygısı, düşük özgüven ile yaşadığı koşullara zorunlu boyun eğme durumunda kalmaktadır.

Yasalar ve Uygulanma Güçlükleri Genç Kuşakların Karşılaştıkları Hak Kayıpları:

Çalışma koşulları ele alınırken belirtildiği gibi, küçük atölye ve işyerlerinde nitelsiz işgücünü oluşturan genç kuşakların çalışma koşulları tümüyle işverenleri tarafından tek taraflı ve keyfi olarak belirlenmekte ve çalışanlar açlık ve işsizlik tehdidiyle çalışmaya devam etmektedirler. Bu konuda, yasaların yeterliğinden çok uygulanması ve yoksullukla mücadele biçimleri, çocuk işçiliğinin önlenilmesinde önem kazanmaktadır. 4857 sayılı İş Kanun’un İlköğretim ve Eğitim Kanunu’nun çalıştırma süreleri ve yasalar konusunu içeren 59. maddesine göre, “İlköğretim çağında olup da zorunlu temel öğretim kısımlarına devam etmeyenlerin resmi ve özel işyerlerinde veya her ne biçimde olursa olsun çalıştırmayı gerektiren başka yerlerde ücretli veya ücretsiz çalıştırılması yasaktır.” Ancak uygulama ile yasaların örtüşmediği çok açık bir şekilde ortadadır. Araştırma örnekleme giren genç işçilerin %24’ü okur-yazar değildir. Buna ek olarak aynı kanunun 71. maddesine göre “On beş yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaktır. Ancak, on dört yaşını doldurmuş ve ilköğretimi tamamlamış olan çocuklar, bedensel, zihinsel ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler. Çocuk ve genç işçilerin işe yerleştirilmelerinde ve çalıştırılabilecekleri işlerde güvenlik, sağlık, bedensel, zihinsel ve psikolojik gelişmeleri, kişisel yatkınlık ve yetenekleri dikkate alınır. Çocuğun gördüğü iş onun okula gitmesine, mesleki eğitiminin devamına engel olamaz, onun derslerini

düzenli bir şekilde izlemesine zarar veremez.” Bu noktada sorgulanması ve düzeltilmesi için çaba gösterilmesi gereken konu yasa metinleri değil, yasaların neden uygulanmadığı olmak durumundadır. Çocuklar yedi-sekiz yaşlarında dokuma, konfeksiyon atölyelerinde, oto tamirhanelerinde çalışmaya başlıyorlar ve yukarıda çocukların gelişimi için sıralanan tüm olumsuz etkilere maruz kalıyorlarsa, yasalarda bu olumsuz etkilerin detaylı olarak ele alınması çok bir şey ifade etmiyor olsa gerektir. 10 yaşında İstanbul’da bir konfeksiyon atölyesinde çalışan kız çocuğunun anlattıkları, yasalarla çocukların maruz kaldıkları çalışma koşulları arasındaki uçurumun derinliğini ortaya koymaktadır:

“... bir sene gittim okula İstanbul’a geldim, çalışmaya başladım, hiç yazı bilmiyorum, okumayı da bilmiyorum. İlk işim iç çamaşırı işiydi, üç senedir orada çalışıyordum, hep beni dövüyorlardı, oradan çıktım.....yoruluyorum, bazen 10 kadar 9’a kadar çalışıyoruz, bazen sabah 8-akşam 8. Akşama kadar ayaktaım, belim ağrıyor...Külot yapıyoruz ya çok toz oluyor, hep ağzımızı toz oluyor, giriyoruz yıkıyoruz, bazen sular akıyor, midemize gidiyor, midemiz bulanıyor... bronşit oldum, hep nefesim daralıyor, bazen işten dışarıya çıkarıyorum, diyorum patronuma “nefes alacağım...””.

15 yaşında halı fabrikasında çalışan bir çocuk, işverenin çalışma koşullarını nasıl keyfi bir şekilde belirleyebildiğini anlatırken, bir anlamda kendileri için çıkarılmış yasalardan ne kadar uzak olduklarını da göstermektedir.:

“Ben 9 yaşında dokumacığa girdim, sabah yediden akşam yediye kadar çalışırız, akşam yedide bizı götürürler, gece bire ikiye kadar bize halı yükletirler, 50 kiloluk yükün altına giriyoruz, ondan sonra saat birde eve götürürler, sabah yedide işe başlarız, 17 saat çalışıyoruz... Biz arkadaşım hastaneye götürdük, arkadaşım üstüne halı yığını düşmüş, patron da gelmiş “sakın ha, aman deme iş yaparken oldu” diyor...hastaneden sonra bu çocuk iki ay yerde yattı, işveren diyor, “nasıl olsa sigorta yok, beni şikayet de edemez,” işçi adam daima ezgindir, emekçi adam daima ezgindir...”

Çocukların ve gençlerin çalışma koşulları göz önüne alındığında ve çalışma ortamlarında tümüyle işverenin keyfiyetinde kayıtsız ve yasaların kendilerine uzanmadığı ya da uzanamadığı koşullarda, kaderlerine terkedilmiş bir halde yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmaları özellikle çalışma koşulları nedeniyle uğradıkları fiziksel ve ruhsal zararlar konusunda elimizde yeterli verinin de olmasını engellemektedir. Bu nedenle, iş kazaları nedeniyle ne kadar çocuk ya da gencin çalışamaz duruma geldikleri ve bu koşullarda yaşamlarını nasıl devam ettirdikleri ayrı bir araştırma konusu olacak kadar önemlidir. Yasaların uygulanamaması, kayıt dışı çalışmak zorunda kalan çocuk ve gençlerin çalışamaz duruma geldiklerinde, işverenin hiçbir yasal yaptırıma uğramadan, çalışanları adeta bir hurda yığını gibi kapının önüne koymasında herhangi güçlkle karşılaşmalarını da engellemektedir.

Sonuç:

1980'lerle birlikte uygulamaya konulan yapısal uyum politikalarının işgücü üzerindeki en önemli etkilerinden biri kentsel işgücü piyasasında meydana getirdiği esnekleşme ve düzensizleşme ile birlikte yaşanmıştır. Düzenli, sürekli olmayan ve sosyal güvenceden yoksun çalışma koşullarının en önemli sonucu yoksulluğun artması ve şiddetlenmesi ile kendini göstermiş ve 1980'lerde yaşanan bu süreçle özellikle kentlerdeki genç kuşaklar için yoksulluğun yeniden üretimi anlamına gelmiştir. Tüm dünyanın sorunu olan, ancak özellikle geri kalmış ülkelerde kendini önemli bir sosyal olgu olarak ortaya koyan çocuk işgücü, tüm önleyici çabalara karşın artış göstermiş, erken yaşlarda evin geçimini sağlamak ya da bütçeye katkıda bulunmak amacıyla değişik alanlarda çalışma hayatına atılmak zorunda kalmışlardır.

Eğitimi, mesleki nitelikleri, kişilik ve sosyal gelişimi ile hayata hazırlanma sürecini yaşamadan çalışmaya başlamak deyim yerindeyse hayata hazırlanamadan hayata atılmak zorunda kalmak, kısa ve uzun vadede çocuklar ve gençler üzerinde olumsuz etkileri geri döndürülemeyecek sonuçlar yaratmaktadır. Bu sonuçlardan en önemlileri, örgün eğitim ve bir meslek sahibi olma fırsatlarından yararlanamamak, bedensel sakatlıklar, sağlık sorunları ve psikolojik rahatsızlıklara maruz kalmak, kişilik gelişimi sorunları yaşamak olabilmektedir. Tüm bu etkenler bir arada yoksulluğun yeniden üretiminde belirleyici etkenler olarak genç kuşakların toplumsal hareketlilik şanslarının önünü kapatmakta ya da son derece güçleştirmektedir.

Kişilere toplumsal hareketlilik olanakları sunması açısından en önemli etkenlerden olan eğitim olanaklarından yararlanma şanslarına baktığımızda, genç kuşakların, ileride kentsel işgücü pazarında nitelikli birer birey olarak iş bulabilmelerine yardımcı olacak eğitim olanaklarına ulaşamadıkları görülmektedir. Dolayısıyla, halen yaptıkları işlerde ve gelecekte yetişkin bir birey olarak kentsel işgücü piyasasında niteliksiz, sosyal güvenceden yoksun, geçici ve düşük ücretli işler talep eder konumda yoksulluğun yeniden üretimine neden olarak yoksulluk kısır döngüsünün içinde kalma riskleri yüksek görünmektedir.

Bedensel ve ruhsal ciddi sağlık sorunlarına neden olabilecek yüksek risk altında çalışmak zorunda kaldıklarından dolayı, istatistiklere geçmeyen geçici ya da kalıcı bedensel hastalıklara, uzuv kayıplarına ve psikolojik çöküntülere uğramaktadırlar. Yaptıkları işlerin zihinsel ya da bedensel becerilerini geliştirmekten çok uzak olması, ileride nitelikli bir meslek sahibi olmalarını engellemenin yanında, rutin ve tekdüze işler yapmaları sonucu entelektüel gelişimleri, sorun çözme, araştırma, merak yetileri gelişmeden kaybolabilmekte, kendilerini değersiz, işe yaramaz hissetmelerine neden olabilmektedir. İş ilişkilerinin getirdiği, patron otoritesi, sorgulanamaz çalışma koşulları, çocuk ve gençlerde boyun eğme davranışının güçlenmesine, içe kapanmaya neden olabildiği gibi, gördükleri bu şiddetin dışa yansımaları olarak saldırgan davranışlar

ve yaşadıkları dünyanın adaletli olmadığına dair kanılar geliştirmelerine neden olarak kişilik gelişimlerini sağlıklı sürdürmelerini engelleyebilecek niteliktedir.

Yasaların kendilerini korumaktan çok uzak olması ise üzerinde dikkatle durulması gereken bir diğer önemli konudur. Yasalar, iş kanunu çerçevesinde tüm konularda çocukları ve tüm çalışanları koruyan maddeler içermekle birlikte uygulamada çalışanların kendi kaderlerine terk edildikleri görülmektedir.

Zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkarılmasından iş yasalarında çocukları koruyan maddelere kadar, yapılan bu çalışma göstermiştir ki, yasaların çıkması kadar uygulanma güçlükleri de üzerinde önemle durulması gereken bir sorundur. Ülkemizde, zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkmasına karşın hiç okula gidememiş, iş yasalarıyla korundukları halde patronların insafına terk edilmiş, sokaklarda seyyar satıcılık yaparak hayatta kalmaya çalışan genç bir kuşak yetişiyorsa, sorunun kaynağı ve çözüm yolları bir kere daha dikkatle ele alınmalıdır. Sonuç olarak, araştırma bulgularının değerlendirilmesinde, örneklemin evrenin küçük bir parçasını oluşturması nedeniyle, sadece ele alınan konu ile ilgili bazı önemli ipuçlarının elde edildiği ve genel geçer sonuçların çıkarılamayacağı belirtilmelidir. Ancak yoksulluğun özellikle yoksul aile çocukları tarafından yeniden üretilmesinin engellenmesi ve bu çocukların yukarıya doğru toplumsal hareketlilik olanaklarından yararlanabilmelerinin sağlanması açısından çalışma önemli veriler sunmaktadır

KAYNAKÇA

- Agnew, J.A., (1981); "Home Ownership and the Capitalist Social Order", (eds) M. Dear, A.J. Scott, Urbanization and Urban Planning, New York: Methuen.
- Alcock, P. (1997); *Understanding Poverty*, Macmillan: London.
- Bequele A, J. Boyden, (1995); *Çocuk İstihdamıyla Mücadele*, ILO, ÇSGB: Ankara.
- Bilgin, N, (1994); *Sosyal Bilimler Kavşağında Kimlik Sorunu*, Ege Yayıncılık: İzmir.
- Bromley, R., ve C. Gerry, (1979); 'Who Are The Casual Poor?', *Casual Work and Poverty in Third World Cities*, içinde, ed. R.Bromley ve C.Gerry, John Wiley&Sons Pub.: New York.
- Castells, M., (2000); *End of Millennium: The Information Age*, Vol. III., Blackwell Pub.: USA.
- Castells, M., J. Henderson, (1987); 'Techno-economic Restructuring, Socio-political Process and Spatial Transformation: a Global Perspective', *Restructuring and Territorial Development*, içinde, ed. J. Handerson, ve M.Castells, Global Sage Pub.: London.
- Crompton, R. (1993); *Class and Stratification*, Polity Press: Cambridge.
- DPT, (1996); İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması, Ankara.
- Frobel, R.C., Hill, (1987); 'Capital Factory and the Dynamics of Global Restructuring', *Global Restructuring and Territorial Development*, içinde, ed. J. Handerson, and M.Castells, Sage Publication: London.
- Goldthorpe, J.H. (1987); 'Introduction: Social Mobility and Social Interests', *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*, içinde, ed. J.H. Goldthorpe, Clarendon Press: Oxford.
- Güvenç, M., O. Işık, 1996, "İstanbul'u Okumak: Statü-Konut Mülkiyet Farklılaşmasına İlişkin Bir Çözümleme Denemesi", Toplum ve Bilim, 71, Kış.
- Hetherington E.M. ve Ross D. Parke, (1993); *Child Psychology: A Contemporary Viewpoint*, Mc Graw-Hill, Inc.: New York.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1982); *The Changing Value of Children in Turkey*, Number 60-E, Current Studies on the Value of Children.
- Lloyd, P. (1984); *A Third World Proletariat?*, George Allen & Unwin Pub.: London.
- Miller, S.M., (1975); 'The Concept and Measurement of Mobility', *Social Mobility* içinde, ed. A.P.M. Coxon and C.L.Jones, Penguin Education: England.
- Mills, C.W. (1996); 'The Sociology of Stratification', *Class: Critical Concepts* , vol. I, içinde, ed. J.Scott, New York ve Routledge: London.
- Parkin, F. (1973); *Class Inequality and Political Order*, Paladin Pub.: Great Britain.
- Steward, A., K. Pranday, R.M.Blackburn, (1980); *Social Stratification and Occupations*, Holmes and Meier: New York.
- Roberts, B. (1978); *Cities of Peasants*, Edward Arnold Pub, London.
- Turner, B. Equality, (1986); Tavisstock Pub.: London ve New York.
- Young, M. (1994); *The Rise of the Meritocracy*, Transaction Publishers: London.
- World Bank Report (2000); "Turkey Economic Reforms Living Standards and Social Welfare Study", Document of the World Bank, Report No: 20029-TU.
- http://www.calisma.gov.tr/mevzuat/4857_is_kanunu.htm
- http://en.wikipedia.org/wiki/Social_justice,

